

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНІ У СУЧАСНИХ УМОВАХ**LEGAL PRINCIPLES OF INVESTMENT PROTECTION IN UKRAINE
IN MODERN CONDITIONS**

Луценко С.Ю., аспірант

Науково-дослідного інституту публічного права

Метою статті є надати характеристику правовим засадам захисту інвестицій в Україні у сучасних умовах. У статті виділено та охарактеризовано низку нормативно-правових актів різної юридичної сили, які складають систему правових засад захисту інвестицій в Україні. З'ясовано, що Податковий кодекс України визначає поняття інвестицій як господарські операції, які передбачають придбання основних засобів, нематеріальних активів, корпоративних прав та/або цінних паперів в обмін на кошти або майно; виокремлює їх види: а) капітальні; б) фінансові (прямі та портфельні); в) реінвестиції. Зроблено висновок, що правові засади захисту інвестицій знаходять своє відображення у нормативно-правових актах різної юридичної сили та являють цілісну систему, що характеризує заходи, спрямовані на залучення та збереження інвестицій задля підтримки економічного розвитку країни. Так, норми Конституції України визначають межі відповідальності держави та її органів, посадових осіб перед суспільством та окремими громадянами за свою діяльність. Також, Основним Законом встановлені ключові засади відносин у галузі підприємництва, що складає основу для подальшого їх захисту у законодавчих та підзаконних актах. Міжнародні нормативно-правові акти закріплюють як визнані, в тому числі й Конституцією України, гарантії власності та її захисту, так і спеціальні норми захисту інвестицій, у тому числі й на наддержавному рівні. Що ж стосується законодавчих актів, то їх, на нашу думку, доцільно поділити на дві групи: 1) закони, які мають загальну направленість на захист всіх інвестицій як об'єкта власності; 2) закони, спрямовані на захист інвестицій щодо окремих сфер економічної діяльності. Підзаконними нормативно-правовими актами, насамперед, Постановами Кабінету міністрів України, розкриваються окремі, як правило, процесуальні елементи заходів захисту інвестицій (такі, як проведення конкурсних відборів для отримання державної допомоги тощо). Укази Президента України спрямовані на стимулювання залучення інвестицій та створення сприятливої для цього інформаційно-методологічної інфраструктури.

Ключові слова: правові засади, нормативно-правовий акт, Конституція України, законодавчі акти, захист інвестицій.

The purpose of the article is to provide a description of the legal foundations of investment protection in Ukraine in modern conditions. The article highlights and characterizes a number of regulatory and legal acts of different legal force, which make up the system of legal foundations for the protection of investments in Ukraine. It was found that the Tax Code of Ukraine defines the concept of investments as economic transactions that involve the acquisition of fixed assets, intangible assets, corporate rights and/or securities in exchange for funds or property; distinguishes their types: a) capital; b) financial (direct and portfolio); c) reinvestment. It was concluded that the legal principles of investment protection are reflected in normative legal acts of different legal force and represent a complete system that characterizes measures aimed at attracting and preserving investments to support the country's economic development. Thus, the norms of the Constitution of Ukraine determine the limits of responsibility of the state and its bodies, officials to society and individual citizens for their activities. Also, the Basic Law establishes the key principles of relations in the field of entrepreneurship, which forms the basis for their further protection in legislative and by-laws. International legal acts establish guarantees of property and its protection recognized, including by the Constitution of Ukraine, as well as special norms of investment protection, including at the supranational level. As for legislative acts, in our opinion, it is appropriate to divide them into two groups: 1) laws that have a general focus on the protection of all investments as an object of ownership; 2) laws aimed at protecting investments in certain spheres of economic activity. By-laws, first of all, Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, disclose certain, as a rule, procedural elements of investment protection measures (such as conducting competitive selections for receiving state aid, etc.). Decrees of the President of Ukraine are aimed at stimulating the attraction of investments and creating an informational and methodological infrastructure favorable for this.

Key words: legal principles, normative legal act, Constitution of Ukraine, legislative acts, investment protection.

Постановка проблеми. Наразі, складна економічна ситуація в Україні обумовлена багатьма факторами, серед яких найвагоміше місце займає повномасштабна військова агресія, яка досить негативно вплинула на інвестиційну привабливість нашої країни. А тому для підтримки життєдіяльності української економіки вкрай важливим є залучення як вітчизняних, так й іноземних інвестицій в її розвиток. Разом із тим, окрім залучення нових інвестицій, важливим є захист останніх. Захист інвестицій — це комплекс організаційних, технічних та правових заходів, спрямованих на створення умов, які сприяють збереженню інвестицій, досягнення мети вкладення інвестицій, ефективній діяльності об'єктів інвестування та реінвестування, захисту законних прав та інтересів, у тому числі права на отримання прибутку (доходу) від інвестицій. Держава гарантує захист інвестицій незалежно від форм власності, а також іноземних інвестицій [1]. При цьому, щоб забезпечити належний захист інвестицій, дане питання повинно бути належно врегульовано нормами чинного законодавства.

Стан дослідження. Варто зауважити, що сьогодні питання захисту державних інвестицій неодноразово ставало предметом наукових досліджень багатьох науковців. Зокрема, йому приділяли увагу: М.М. Бліхар, В.А. Вакалюк, Н.А. Казакова, М.М. Лазаренко, О.І. Поляк, О.Г. Хрїмлі, А.М. Чорна та багато інших. Втім, незважа-

ючи на суттєвий теоретичний доробок, в науковій літературі відчувається брак теоретичних досліджень, присвячених характеристиці правовим засадам захисту інвестицій в державі у сучасних умовах.

Саме тому метою статті є надати характеристику правовим засадам захисту інвестицій в Україні у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Правові засади захисту інвестицій в державі представляють собою сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, норми яких спрямовані на регулювання суспільних відносин, що виникають у досліджуваній сфері суспільного життя. З огляду на це, розглядати відповідні документи найбільш доцільно з огляду на їх юридичну силу. А відтак, перш за все, приділимо увагу Конституції України. Серед її норм доцільно виділити ті, які закріплюють право власності та гарантії її захисту, адже інвестиції є насамперед об'єктом цього права: ст. 41 (кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності). Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного

чи надзвичайного стану); ст. 54 (право кожного на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; захист таких прав); ст. 55 (Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна). Також необхідно акцентувати увагу на нормах, які визначають спрямованість діяльності держави, у тому числі й в контексті захисту права власності. Такими нормами є: ст. 3 (державна відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.); тощо [2].

Відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [2]. Тож, наступним шаблоном нормативно-правових актів, що визначають правові засади захисту інвестицій, є міжнародні. Законом України «Про міжнародні договори України» встановлено, якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору [3]. Міжнародні нормативно-правові акти мають відповідати Конституції України, тоді як норми вітчизняного законодавства, в разі наявності протиріч, мають поступатися першим.

Так, Європейська конвенція з прав людини передбачає основоположні права, які визнаються більшістю цивілізованих країн. З урахуванням прагнення України вийти до складу Європейського Союзу, дотримання Європейської конвенції має вагомe значення для інтеграції до Європейського співтовариства. Серед іншого Конвенцією передбачено: 1) Право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення; 2) заборона дискримінації; 3) право на ефективний засіб правового захисту. Кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження [4].

Положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод з протоколами до неї та практика Європейського суду з прав людини закріплюють право фізичних та юридичних осіб звертатись до Європейського суду з прав людини із заявами про порушення гарантованих Конвенцією прав з боку держави Україна в аспекті інвестиційної діяльності. При цьому порушенням вимог Конвенції можуть бути визнані не тільки безпосередні дії державних органів, але й їхня бездіяльність чи просто відсутність у національному законодавстві дієвих засобів для ефективного захисту інвестором його прав [5].

Як приклад безпосереднього посилання на норму міжнародного нормативно-правового акту як основи для захисту законних інтересів інвестора, можна навести справу «Совтрансавто-Холдинг проти України» (заява № 48553/99). За змістом цієї справи внаслідок реєстрації Луганським міським виконавчим комітетом незаконних рішень товариства «Совтрансавто-Луганськ» його акції були знецінені, у зв'язку з чим він втратив контроль над діяльністю та майном товариства «Совтрансавто-Луганськ». Позивач стверджував, що компенсація, яку він

отримав внаслідок ліквідації підприємства «Совтрансавто-Луганськ», не відповідала частині капіталу, яка була у його власності спочатку. Посилаючись на статтю 14 вищезазначеної Конвенції, заявник стверджував, що він є жертвою дискримінації з боку українських органів влади, які хотіли «захистити інтереси громадян України», надаючи перевагу правам українського товариства на шкоду інтересам заявника. За результатами розгляду справи Європейський суд з прав людини вирішив одностайно, що є порушення першого параграфа статті 6 Конвенції (право на справедливий суд), а також, що має місце порушення статті 1 Протоколу № 1 (захист права власності) [6]. Отже, слід підкреслити ефективність цього загального (по відношенню до захисту інвестицій) міжнародного нормативно-правового акту.

Національне законодавство щодо захисту інвестицій представлено великою кількістю як законів, так і підзаконних нормативно-правових актів. Найбільш комплексним серед законів в досліджуваній сфері є Закон України «Про інвестиційну діяльність», який визначає загальні правові, економічні та соціальні умови інвестиційної діяльності на території України та спрямований на забезпечення рівного захисту прав, інтересів і майна суб'єктів інвестиційної діяльності незалежно від форм власності, а також на ефективне інвестування економіки України, розвитку міжнародного економічного співробітництва та інтеграції [7]. Закон України «Про інститути спільного інвестування» спрямований на забезпечення залучення та ефективного розміщення фінансових ресурсів інвесторів і визначає правові та організаційні основи створення, діяльності, припинення суб'єктів спільного інвестування, особливості управління активами зазначених суб'єктів, встановлює вимоги до складу, структури та зберігання таких активів, особливості емісії, обігу, обліку та викупу цінних паперів інститутів спільного інвестування, а також порядок розкриття інформації про їх діяльність [8].

Податковий кодекс України визначає поняття інвестицій як господарські операції, які передбачають придбання основних засобів, нематеріальних активів, корпоративних прав та/або цінних паперів в обмін на кошти або майно; виокремлює їх види: а) капітальні; б) фінансові (прями та портфельні); в) реінвестиції. Податковим кодексом встановлюється гарантування державою того, що до прав та обов'язків інвестора при виконанні податкових зобов'язань, визначених угодою про розподіл продукції, буде застосовуватися законодавство, чинне на момент укладення угоди, крім випадків, коли законом зменшується розмір податків чи зборів або податки і збори скасовуються. Закон, яким зменшується розмір податків чи зборів або податки і збори скасовуються, інвестором застосовується з дня набрання ним чинності [9].

Окрему групу законів складають ті, що спрямовані на захист іноземних інвестицій. Зокрема Закон України «Про режим іноземного інвестування» встановлює, що для іноземних інвесторів на території України встановлюється національний режим інвестиційної та іншої господарської діяльності, за винятками, передбаченими законодавством України та міжнародними договорами України. Для окремих суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють інвестиційні проекти із залученням іноземних інвестицій, що реалізуються відповідно до державних програм розвитку пріоритетних галузей економіки, соціальної сфери і територій, може встановлюватися пільговий режим інвестиційної та іншої господарської діяльності [10]. Законом «Про захист іноземних інвестицій на Україні» встановлено, що держава не може реквізувати іноземні інвестиції, за винятком випадків стихійного лиха, аварій, епідемії, епізоотії. Рішення про реквізицію іноземних інвестицій приймає Кабінет Міністрів України. Компенсація, що виплачується в цих випадках іноземному інвестору, має бути адекватною та ефективною [11].

Низка законів присвячена державній підтримці та захисту як вітчизняних, так і іноземних інвестицій, які складають особливі пріоритети у розвитку економіки країни. Закон України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні» визначає організаційні, правові та фінансові засади державної підтримки інвестиційних проектів з метою створення сприятливих умов для залучення в Україну значних інвестицій (внутрішніх і зовнішніх), створення нових робочих місць, стимулювання економічного розвитку регіонів та зростання конкурентоспроможності економіки України [12].

Законом України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» метою такої підтримки визнано: 1) створення сприятливих умов для розвитку малого і середнього підприємництва з метою формування конкурентного середовища та підвищення рівня їх конкурентоспроможності; 2) стимулювання інвестиційної та інноваційної активності суб'єктів малого і середнього підприємництва; 3) сприяння провадженню суб'єктами малого і середнього підприємництва діяльності щодо просування вироблених ними товарів (робіт, послуг), результатів інтелектуальної діяльності на внутрішній і зовнішній ринки; 4) забезпечення зайнятості населення шляхом підтримки підприємницької ініціативи громадян [13].

Окремі закони присвячені врегулюванню та захисту інвестицій в окремих сферах економіки. Так, Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» регулює відносини, що виникають під час емісії, обігу, викупу цінних паперів та виконання зобов'язань за ними, укладання і виконання деривативних контрактів, заміни сторони деривативних контрактів та вчинення правочинів щодо фінансових інструментів на ринках капіталу, а також відносини, що виникають під час провадження професійної діяльності на ринках капіталу та організованих товарних ринках. Ним передбачені механізми захисту інсайдерської інформації з метою забезпечення законних інтересів інвесторів [14].

Закон України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» впроваджує здійснення державою в особі Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку комплексних заходів щодо упорядкування, контролю, нагляду за ринками капіталу, регулювання правил функціонування організованих товарних ринків і провадження клірингової діяльності щодо правочинів, вчинених на таких ринках, а також заходів щодо запобігання і протидії зловживанням і порушенням на ринках капіталу та організованих товарних ринках [15].

Повномасштабна військова агресія проти України поставила додаткові вимоги до нормотворців щодо посилення захисту прав та законних інтересів інвесторів. Наразі внесено зміни до Закону «Про фінансові механізми стимулювання експортної діяльності» щодо страхування інвестицій в Україні від воєнних ризиків. Згідно яких Експортно-кредитне агентство (ЕКА) отримує право страхувати та перестраховувати воєнні та/або політичні ризики фінансових втрат українських та іноземних суб'єктів господарювання, якщо вони пов'язані з інвестиціями у створення об'єктів та інфраструктури, необхідних для розвитку переробної промисловості та експорту товарів (робіт, послуг) українського походження. Також ЕКА зможе стра-

хувати та перестраховувати від воєнних та/або політичних ризиків інвестиційні кредити українських банків, спрямовані на цю мету, а також прямих інвестицій з України та в Україну [16].

На сьогодні у Верховній Раді зареєстрований законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про інвестиційну діяльність» щодо підтримки виробників та залучення іноземних інвестицій під час воєнного стану» № 7456. Ним серед іншого пропонується: запровадження особливої інвестиційної діяльності в умовах воєнного стану; запровадження, на рівні закону, цільових напрямків інвестицій в умовах воєнного стану; доповнення кола суб'єктів інвестиційної діяльності іноземними фінансовими установами і міжнародними фінансовими організаціями; поділ суб'єктів господарювання та їхньої підтримки в залежності від видів діяльності; механізм заохочення іноземних інвесторів створювати з українськими суб'єктами спільні підприємства тощо [17].

Підзаконними нормативно-правовими актами зазвичай деталізуються та регулюються процесуальні елементи реалізації норм законів. Зокрема, Порядок відбору інвестиційних проектів, для реалізації яких надається державна підтримка, визначає механізм відбору інвестиційних проектів, для здійснення яких згідно Закону України «Про інвестиційну діяльність» надається державна підтримка, перелік документів, що подаються для відбору та критерії відбору і визначення форми надання державної підтримки [18]. Порядок відбору інвестиційних проектів у вугільній галузі, для реалізації яких надається державна підтримка/допомога у формі державних гарантій, встановлює механізм відбору інвестиційних проектів, спрямованих на розвиток вугільної галузі, перелік документів, що подаються для відбору, та критерії відбору [19].

Висновки. Таким чином, правові засади захисту інвестицій знаходять своє відображення у нормативно-правових актах різної юридичної сили та являють цілісну систему, що характеризує заходи, спрямовані на залучення та збереження інвестицій задля підтримки економічного розвитку країни. Так, норми Конституції України визначають межі відповідальності держави та її органів, посадових осіб перед суспільством та окремими громадянами за свою діяльність. Також, Основним Законом встановлені ключові засади відносин у галузі підприємництва, що складає основу для подальшого їх захисту у законодавчих та підзаконних актах. Міжнародні нормативно-правові акти закріплюють як визнані, в тому числі й Конституцією України, гарантії власності та її захисту, так і спеціальні норми захисту інвестицій, у тому числі й на наддержавному рівні. Що ж стосується законодавчих актів, то їх, на нашу думку, доцільно поділити на дві групи: 1) закони, які мають загальну направленість на захист всіх інвестицій як об'єкта власності; 2) закони, спрямовані на захист інвестицій щодо окремих сфер економічної діяльності. Підзаконними нормативно-правовими актами, насамперед, Постановами Кабінету міністрів України, розкриваються окремі, як правило, процесуальні елементи заходів захисту інвестицій (такі, як проведення конкурсних відборів для отримання державної допомоги тощо). Укази Президента України спрямовані на стимулювання залучення інвестицій та створення сприятливої для цього інформаційно-методологічної інфраструктури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кабанов В.Г. Державне регулювання інвестиційних процесів у економіці України. Вчені записки. вип. 10. 2008 URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197230352.pdf>
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр/conv#Text>
3. Про міжнародні договори України. Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>
4. Європейська конвенція з прав людини. Рим, 4.XI.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
5. Поляк О.І. Державні гарантії захисту інвестицій в Україні в умовах членства в СOT. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/22_2012/28.pdf

6. Справа «Совтрансавто-Холдинг проти України» (заява № 48553/99). Рішення Європейського суду з прав людини від 25.07.2002 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_043#Text
7. Про інвестиційну діяльність. Закон України від 18 вересня 1991 року № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>
8. Про інститути спільного інвестування. Закон України від 5 липня 2012 року № 5080-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5080-17#Text>
9. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv#n7798>
10. Про режим іноземного інвестування. Закон України від 19 березня 1996 року № 93/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text>
11. Про захист іноземних інвестицій на Україні. Закон України від 10 вересня 1991 року № 1540a-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540%D0%B0-12#Text>
12. Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні. Закон України від 17 грудня 2020 року № 1116-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text>
13. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні. Закон України від 22 березня 2012 року № 4618-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>
14. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки. Закон України від 23 лютого 2006 року № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>
15. Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків. Закон України від 30 жовтня 1996 року № 448/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-%D0%B2%D1%80/conv#n45>
16. Про внесення змін до Закону України «Про фінансові механізми стимулювання експортної діяльності» щодо страхування інвестицій в Україні від воєнних ризиків. Закон України від 22 листопада 2023 року № 3497-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3497-20#Text>
17. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про інвестиційну діяльність» щодо підтримки виробників та залучення іноземних інвестицій під час воєнного стану. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39756>
18. Про затвердження Порядку відбору інвестиційних проектів, для реалізації яких надається державна підтримка. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 листопада 2013 р. № 835 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2013-%D0%BF#Text>
19. Про затвердження Порядку відбору інвестиційних проектів у вугільній галузі, для реалізації яких надається державна підтримка/допомога у формі державних гарантій. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 742. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-2017-%D0%BF#Text>